

PRESENTACIÓ

JOAQUÍN APARICI MARTÍ
Universitat Jaume I

L'educació és un tema molt complex i amb molts matisos. Si ho és en l'actualitat, no cal dubtar de com devia ser durant l'edat mitjana. A grans trets podem indicar que, històricament, l'educació respon al context social, econòmic i polític de cada un dels moments, per la qual cosa el model educatiu varia de forma constant supeditat a l'evolució del propi context. A més, a l'hora d'iniciar el procés de formació, el punt d'inserció social de la família, la disponibilitat de recursos i contactes ofereix un ventall d'oportunitats molt diferent a cadascú, segons des d'on es parteix. Cada lector, abans de continuar llegint, pot fer un repàs mental seguint el temps viscut i el temps percebut (com deia Hannoun, des del jo fins als avis, és a dir, una generació) per veure com el canvi de context pot haver influït sobre el seu propi procés d'ensenyament-aprenentatge, o dels seus familiars més directes.

A tall d'exemple, el meu avi matern aprengué a llegir i escriure durant la guerra civil. Calia fer-ho per poder evitar a l'intermediari que llegia-escrivia les cartes que ell enviava a la seua muller, la meua àvia, i les que ella li remetia a ell. La necessitat el féu aprendre. La filla d'ambdós, la meua mare, estudià tots els cursos de primària (en aules específiques per a xiques), però en finalitzar aquesta educació bàsica s'hi integrà ràpidament en el món laboral. Calia ajudar econòmicament a la família. De l'altre costat, la meua àvia paterna no sabia llegir ni escriure. Masovera als peus del Penyagolosa, tampoc sabia castellà. Calia parlar-li en valencià perquè entengués allò que se li deia. Vídua molt prompte, amb cinc fills, el més menut d'aquest era mon pare. Estudiós, al poble cridava l'atenció que aquest menut, orfe de pare i provinent d'una família sense gaire recursos econòmics, estigués assegut a classe (com es feia en aquells moments) per davant del fill del boticari o del nebot del rector. L'ordre en seure a la classe l'establia el mestre

segons les capacitats demostrades. Però aquell jove no va poder acabar els seus estudis i deixà l'escola per poder treballar i ajudar en casa. Amb tot, i passats els anys, aquella jove i aquest jove es van conèixer i de la seua unió van nàixer, als anys 70 del segle passat, tres fills. L'esforç del pare i la mare permeté que tots tres pugueren estudiar i acabar tenint una carrera universitària, i el més important, poder viure d'allò que havien estudiat.

Ara, mentre redacte aquestes línies, recorde l'època en què anava a l'escola. Vivia en un barri obrer, amb forta presència d'immigració nacional. De fet, els companys del col·legi em demanaven que *no les hablase así* (en valencià), *que no me entendían*. I llavors jo, que era un dels pocs que parlaven valencià, *comencé a hablar castellano para hacerme entender por mis compañeros de clase. Y seguí hablando castellano hasta mi llegada a la universidad* (menys quan parlava amb l'àvia). Després arribà l'època de l'institut. Del meu barri pocs hi vam anar. Un bon grapat dels meus companys d'escola van preferir estudiar Formació Professional (FP). Fins i tot abans d'acabar els 5 anys d'estudi, alguns d'ells ja havien estat cercats per treballar en empreses locals, i abans que cap altre del grup d'amics, ells ja disposaven de diners per poder comprar-se un ciclomotor. Però també tots aquells xiquets i xiquetes que van nàixer al nostre país durant el boom natalici de finals dels '60 i inicis dels '70 vam coincidir, pràcticament tots al mateix temps, en el mercat laboral a la recerca d'un treball. Molts, com jo, havíem sorgit d'un punt d'inserció on els nostres pares, treballadors, i les nostres mares, mestresses de casa, havien fet l'esforç perquè els seus fills pugueren accedir a un nivell educatiu que els garantira, al menys teòricament, la possibilitat d'accedir a un treball millor. Millor en tots els aspectes (horaris, reconeixement social, bona remuneració salarial, etc...). I jo mire ara com, molts dels universitaris espanyols que han acabat el seu períple d'estudis, cerquen feina. Alguns treballen en professions per sota del seu alt nivell de formació, i reben un salari minvat. Tot el món coneix la precarietat laboral. Altres, amb un cert eufemisme, marxen fora per formar-se en idiomes (l'anglès bàsicament) i treballen en allò que poden (paradoxalment, i com que actualment quasi tots han estudiat anglès en l'escola i l'institut, ara com a mèrit distintiu les empreses demanen francès o alemany). I des de les instàncies del poder polític i econòmic actual es parla d'adequar el nivell d'estudis a la realitat, a les necessitats presents de les empreses. Amb això es tracta de reconduir als joves cap a la nova formació professional i cap a estudis que formen professionals, els quals després seran cercats per les empreses. Si mirem enrere les últimes dècades, el sistema educatiu al nostre país ha estat, de forma contínua, un espai d'assaig. Des que desaparegué l'antiga Educació General Bàsica (EGB) a finals dels anys '90 del segle passat, i fins al dia d'avui, sis o set lleis educatives han modificat el

panorama d'ensenyament-aprenentatge de les joves generacions. Això vol dir que cap alumne, dins d'aquest període temporal ha iniciat i finalitzat els seus estudis complets en l'organigrama d'una d'aquestes lleis.

El futur, incert, no està garantit. Els meus fills tenen un punt de partida diferent al que jo vaig tenir, a l'igual que el meu va ser diferent al dels meus pares, i el seu al dels seus progenitors. Com anirà tot en el futur immediat? Canviarà el model educatiu en els propers anys, la metodologia, les assignatures, el format de l'avaluació? És una incògnita. Aquests dies tot el món parla de que s'ha trencat el pacte per l'educació en Espanya perquè els partits polítics no es fiquen d'acord. Una altra vegada el context. Afortunadament, queda esperança. La meua mare, passant ja dels 70 anys d'edat, matriculada en els cursos de l'Educació per Adults (EPA), no sols va tots els dies a classe (com ella diu, mantenir la ment activa i recordar coses i aprendre'n de noves), sinó que a més forma part del consell escolar, i vets tu que s'ha presentat als exàmens de la Junta Qualificadora de Coneixements en València i ha aprovat obtenint el pertinent certificat de coneixements. Com dic, queda esperança.

I aquesta no és més que una història més. Durant l'edat mitjana, període que presentem ara en aquest dossier, les històries particulars també existiren. Al 1493, Antoni Rius, veí de Portell de Morella, indicava que la seua muller Agnès havia mort, i que tenia dos fills, Caterina d'uns 14 anys i Bertomeu, d'uns 13 mesos, el qual implica *cert càrrec de criar lo dit Berthomeu qui de let és restat*. La filla, per edat, segurament passarà al mercat dels contractes d'afermament. Però el menut, un nadó, necessita nodrir-se. Per això el pare, juntament amb el seu cunyat, Pere Rosselló, germà de la difunta Agnès, i amb el consentiment d'altres parents, arribarà a cert acord. El pare es compromet a donar a la filla Caterina, quan arribe el moment del matrimoni, 240 sous per a dot i aixovar així com les vestidures de color de la mare. Però a més indica que si està contractada amb altra persona, que el salari que guanye siga exclusivament per a la xiqueta (*aquella soldada o soldades sien de aquella*). I pel que fa a Bertomeu, es compromet a que *yo tingua e siga tengut de nodrir, e o fer nodrir e allimentar aquell fins en edat de XII o XIII anys, o en edat de guanyar alguna soldada, la qual sia per al dit Berthomeu tot ço que porà guanyar*.¹

D'altra banda, el 1454 el jurisperit Miquel Sánchez de Sos, veí de Segorbe, legà en el seu últim testament a favor del paraire d'aquella ciutat Joan de Assio certs llibres, *tam iuris civilis et canonici quam alios quoscumque*,

¹ Arxiu Notarial de Morella, prot. 283 (1493, gener 3).

tot i que establia una condició, *sub hoc vinculo et condicione quod dictus Johannes vel eius filli si quos Deus dabit eidem adiscerent scienciam et ius, et sub hoc etiam vinculo et condicione quod si non vellent adiscere scienciam, quod tali casu dicti libri venderentur*. És a dir, que si Joan o algun dels seus fills volien estudiar i aprendre, que es quedaren amb el seu llegat bibliogràfic. Però si no era així, que vengueren els llibres i del preu obtingut es pagassen unes misses cantades en honor de la família del difunt. Davant aquesta situació, Assio confessa haver rebut els llibres, i els anomena un a un. Anys després, al 1480, quan Assio ordenarà el seu testament, sabem que tenia tres fills, Joanot, Estevanot i Ursulica. Però desconeixem si cap dels fills arribà a estudiar, o si els xics continuaren amb l'ofici del pare.² Si observem els dos exemples veiem com hi existeix un diferent punt de partida i d'inserció. Quin futur tindrà cada un dels susdits menuts?

Tot açò és el que es planteja en les aportacions dels diferents autors dels textos que segueixen. Què i com s'ensenyava? Qui ensenyava i quina preparació tenia per poder desenvolupar aquesta tasca? On s'aprenia? Quan s'aprenia? Tot açò ho controlava alguna institució? I qui era el destinatari últim de l'ensenyament? Quina formació final rebia i amb quina intencionalitat? Quins recursos didàctics s'empraven? Afortunadament a moltes d'aquestes preguntes trobarem resposta en les pàgines següents. Però el lector cal que tinga en compte que, com ja hem dit, també durant l'edat mitjana el context afectava a les possibilitats d'aprenentatge.

El recorregut l'iniciem amb la professora A. Belén Sánchez-Prieto que aporta una visió moltes vegades poc coneguda, doncs aprofundeix en una cronologia llunyana en el temps, el segle IX per aproximar-nos al treball de Rabanus Maurus y la seua obra, una mena de manual d'educació i formació per a clergues. En el text segueix els vincles i parentela d'altres manuscrits que copien o reben influències de l'obra de Maurus, en àmbit centre-europeu. A més, analitza les dependències mútues i ens informa de les posteriors edicions que d'aquella obra es van fer.

D'altra banda, la professora Coral Cuadrada ens mostra l'aprenentatge dels joves mercaders i la seua pràctica mercantil. Queda clar que no hi ha homogeneïtat en el grup, però l'autora s'inclina per mostrar-nos als grans negociants, aquells amb més possibilitats de rebre un aprenentatge, fins a cert punt, reglat. I aquest aprenentatge evoluciona al llarg del període d'acord a la percepció social que es té de la pròpia figura del mercader. Al final, aquest no sols rebrà una formació en lectura, escriptura o comptabilitat, juntament amb la llengua franca (llatí), sinó que a més cal aprendre

2 Archivo de la Catedral de Segorbe, protocolo 707 / 2 (1454, febrer 9), protocolo 713 / 2 (1480, març 13).

els valors deontològics de l'ofici, els costums socioculturals, la formació cívica i moral, ... i un ample i general coneixement del món que els rodeja. L'autora ens mostra (comparant Barcelona amb ciutats italianes) les possibilitats d'un ensenyament a les escoles de gramàtica i lògica; la formació introductòria i conjunta amb un altre comerciant; l'existència de compendis generals o manuals de mercaderia (importants per a la pràctica doncs es recullen gravàmens, preus, noms de productes, indrets, ...). Fins i tot no descura el vessant femení en el món de l'aprenentatge, reorientat d'acord a la pròpia condició de les aprenents, així com a les possibilitats que el món del comerç podia oferir a altres dones, mercaderes, en el context de l'interior de la llar familiar, sense preparació prèvia, amb els nadons, essent vídues, ... però que sí hi van estar presents i en participaren.

D'altra banda, l'aportació dels professors Joaquín Aparici i Carles Rabassa incideix en un altre aspecte del sistema educatiu, com és la formació professional dels i de les joves, formació establerta mitjançant els contractes d'afermament. Tot i que l'estudi utilitza dades documentals d'un espai geogràfic molt delimitat del nord de Castelló (com és el Maestrat i Els Ports de Morella), aprendre un ofici o servir en una casa aliena eren les possibilitats oferides a la gran majoria de menuts i menudes que procedien de famílies dels estrats socials del camperolat i l'artesanat. El sistema implicava tot un procés evolutiu i formatiu cap a l'edat adulta, mena de mecanisme d'inserció social, amb uns processos d'aprenentatge d'ofici i de vida que utilitzaven uns recursos didàctics més que discutibles, i que podien provocar fins i tot la fugida d'alguns dels aprenents. Però a pesar de tot, era aquest un sistema que trobem arreu de les terres de l'antiga Corona d'Aragó. El contracte ens mostra el transvasament de mà d'obra infantil des d'una família fins a una altra, la conca vessant que drena efectius demogràfics (especialment cap als principals nuclis de població), i fins i tot les noves relacions que s'estableixen entre l'aprenent i el "mestre" (o amo), en les quals aquest últim ha d'ensenyar el millor que pot a l'altre, amb el compromís d'aquest altre d'aprendre el millor que podrà. Les aptituds i les actituds de cada un d'ells condicionaran l'èxit del procés d'ensenyament-aprenentatge.

També el professor José María Cruselles ens submergeix en el món de l'ensenyament a la ciutat de València. Parteix de la base d'un aprenentatge bàsic al sí de l'àmbit domèstic, parental, aconseguit moltes vegades mitjançant els contractes d'afermament, molt reglats durant l'edat mitjana, on de vegades es podien trobar clàusules sobre ensenyament de lletra. Però la realitat era que les famílies més benestants utilitzaven un altre mecanisme per a formar a la seua prole, com eren les escoles mantingudes per la institució eclesiàstica. S'ho podien permetre, i alhora era un element de distinció social. Amb tot, a partir de l'any 1373 es produeix la intervenció municipal

que posarà fi a aquesta mena de monopoli exercit per l'església en l'ensenyament, coexistent des d'aleshores escoles subvencionades pel municipi, per l'església i altres de caràcter privat. El recorregut que l'autor en fa per aquest itinerari és molt interessant doncs ens mostra des de l'enfrontament pel control del procés d'ensenyament entre l'església i el municipi, amb situacions d'empresonament dels respectius docents; propostes de redacció i posada en pràctica d'ordenacions al voltant de l'educació que comptaren amb l'assessoria de Francesc Eiximenis; moments de col·laboració com al 1407; i la posterior ruptura al 1419 que permeté, mitjançant la llibertat foral d'ensenyament, la proliferació d'escoles particulars. A més, l'autor localitza els diferents espais on es va desenvolupar el procés (les escoles) i també com funcionava el sistema municipal, amb els mestres que rebien una subvenció, però també les col·lectes dels alumnes, sistema suficientment eficient des del punt de vista burgès doncs permetia acollir als fills de les classes benestants sense gaire despeses, i de forma paral·lela deixava fora a la resta de població urbana. L'itinerari finalitza amb unes pinzellades sobre la creació, a les darreries del segle XV, de l'Estudi General (universitat) de València comptant amb el suport del Sant Pare (Alexandre VI) i el monarca (Ferran II) i del tipus d'estudis (i estudiants) que hi acudiren.

Precisament, el professor Joan Busqueta ens apropa al món de la universitat, prenent com a model l'Estudi General de Lleida, el més antic de la Corona d'Aragó. Ens mostra la seua imatge contextualitzada a través d'elements tant importants que van més enllà de la pròpia activitat docent, com la seua capacitat d'atracció de pobladors, l'activitat econòmica i financera que se'n deriva, modificacions urbanístiques, i fins i tot els conflictes jurisdiccionals sorgits al sí de la pròpia institució pel control del govern intern, o els conflictes amb les autoritats municipals o la jerarquia eclesiàstica vinculats als privilegis i immunitats de què gaudiran alumnes i professors. El seu text s'estructura al voltant de tres eixos vertebradors. En un primer apartat analitza els elements documentals, les fonts, que permeten dur a terme la seua investigació (privilegi fundacional, dotació bibliotecària, etc). A continuació es centra sobre el funcionament de la institució i el procés de canvi que, per a la ciutat de Lleida, suposà l'existència de l'Estudi General (nou barri, jurisdicció, atracció d'estudiants, ...). Darrerament, pinzella l'estructura bàsica de l'ensenyament i formació que allí es produïa, o reproduïa, amb el mètode utilitzat i la bibliografia de referència dels alumnes que allí estaven.

Al final sembla que sí hem aconseguit fer un menut recorregut per l'educació medieval peninsular tenint en compte variats elements cronològics, institucionals, socials i fins i tot de gènere. Paral·lelament s'ha traçat una certa comparativa amb elements educatius d'altres zones europees. Però

sempre queden coses per fer. Tal volta per a una propera ocasió caldria dedicar una part del treball a veure com era la instrucció i educació dels infants que formaven part de les minories religioses (jueus i mudèjars). Això ens queda pendent. Però la idea base amb que vam començar continua. El món de l'ensenyament i aprenentatge és complex i canviant.